

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті А.Байтұрсынұлы атындағы Қазақ тіл білімі кафедрасының докторанты Сәрсенбай Жанат Асылханқызының «8D02307 – Қазақ филологиясы» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған **«Қазіргі қазақ тіліндегі коммуникативтік тәжірибе: норма және узус»** атты диссертациясына

ПІКІР

Тілдік норма және әдеби норма – негізінен жазба тіл арқылы танылатын, дамыған әдеби тілдің басты белгісі. Ал жазба тілдің синхрониядағы әдеби тілдің ерекшеліктері мен динамикасы тіл мәдениеті саласының нысанасы болады. Қазақ тіл мәдениеті саласының әдіснамасы арқылы қоғамдағы өзгерістерге байланысты туындаған тілдегі құбылыстарды коммуникативтік, антропоөзектік, когнитивтік аспектілерді қарастыратын маңызды проблемалар бар.

Диссертант Ж.Сәрсенбайдың жұмысы қазіргі таңда қазақ тілінің күнделікті қолданысындағы норма мен узус мәселесіне арналған. Сөйлеушілердің ауызша сөйлеуінде қазақ тілінің тек лексикалық нормалары ғана емес, сонымен бірге грамматикалық нормаларының да бұзылуы күнделікті жиі кездесетін сөйлеу әрекетіне айналуын сөз етеді. Осыған байланысты сөйлеу әрекетіндегі норма мен узус мәселесін ғылыми тұрғыдан зерделеу – зерттеу жұмысының өзектілігін көрсетеді.

Бүгінгі күні тіл білімінде сөйлеудің коммуникативтік және әлеуметтік-мәдени аспектілерін қарастыру көкейтесті мәселе саналады. Әдеби норма сөйлеу тілінің әлеуметтік қарым-қатынас кеңістігінде сақталуы маңызды екені, әрі оны узуспен байланысты зерделей отырып, узустың қалыптасуындағы ерекшеліктерді зерттеу – қазіргі таңдағы қазақ тіл білімінің өзекті мәселелерінің бірі. Сөйлеу мәдениетін сақтаумен қатар тілдік ортаның ерекшелігін ескеру, қарым-қатынас арнасы (ауызша, жазбаша, әлеуметтік желілер түрлері, кино саласы т.б.), ортаның қарым-қатынас жасау ұстанымдарын білу, сөйлесімдердің тілдік сапасы, оның ішінде норма мен узусты анықтау зерттеудің өзектілігі болып табылады. Баяндалған жайттар норма/тілдік норма/әдеби норма проблемаларының жекелеген тұстары ғана екендігіне назар аудартамыз.

Диссертанттың зерттеу жұмысында қазіргі БАҚ дискурсының рөлі күшті екенін алға тарта отырып, ондағы БАҚ тілі мен журналистер тарапынан жіберілген қателіктер яғни узустық қолданыстарды орфографиялық, орфоэпиялық, семантикалық, грамматикалық, пунктуациялық, калька тәсілі деп жеке-жеке қарастырып, оларға нақты мысалдар негізінде сараптама жасауы, талдап көрсетуі (мысалы калькаланған аудармаға әуестену, тұрмыстық қарапайым сөздер мен варваризмдерді, диалектизмдерді, тұрақты тіркестерді дұрыс қолданбау, мағынасы сәйкес келмейтін сөздерді тіркестіру) сияқты қателіктерді жүйелеп дәйектеуі зерттеу жұмысының қолданбалы сипаты мен практикалық құндылығын арттыра түскен.

Баспасөз тілі – көпшілік қауымның лингвоэкологиялық сауаттылығын арттырудың бірден-бір қуатты құралы екені сөзсіз, алайда *құрсақ ана, мейіргер, тайраңдай ұшты, зіңгіттей қызбала, ашыққаннан құныққан жаман* сияқты тілдік бірліктерді әлеуметтік-семантикалық мәнге ие, семантикалық жағынан өзгерімпаз, құбылмалы, контекстік мәні жағынан антиқұндылықты маркерлі лексемаға ауысып қолданғанын нақты газет мысалдары негізінде жүйелі талдап көрсетуі және уақыт өте келе бұл тіркестер ұжымдық сананың үйреншікті, дағдылы (узустық) қолданысына айналып, тілдік нормадан берік орын алу мүмкіндігіне ие екеніне жүйелі түрде сараптама жасайды, тіпті қауіптенеді.

Бұл өз кезегінде диссертанттың тақырыбын жетік меңгергендігін, қазақтың дүниетанымдық құндылықтарының қырлы қатпарларын терең түсіне білетін көрсетеді, үнемі қате қолданыстың қасына дұрыс нұсқасын жазып отыруы диссертанттың өзіндік ізденісін аңғартады.

Жаһандану заманында күн сайын, сағат сайын, минут сайын қарыштап еніп жатқан шет елдік ақпараттық технология экспансиясы, тілдік сананың манипуляциялануы (әсіресе жастардың), виртуальды коммуникация мен жасанды интеллекттің ықпалы қазақ тілінің нормалық үдерісі мен тілдік табиғатын тығырыққа тіреп, тіпті әлеуметтік желі тіліндегі қаптаған қате қолданыстар ұзусқа айналып отырғаны баршамызға аян. Осы өзекті мәселені ғылыми зерттеу жұмысының II тарауында әсіресе практикалық тұрғыдан талдауға салып (*ок, пока, супер, инста, подписчигі, поделиться, круто, звандасай, Абаяға дейін, отправитъ етшиі, және т.б*) сияқты мысалдармен дәйектеп тілдің ешбір заңдылығына бағынбайтын алға тартуы, мемлекеттік тілдің деформациялануы мен деградацияға ұшырауын тіл жанашыры ретінде әрі ғылыми зерттеуші ретінде дәйектеп өз ұсыныстарын алға тартуын құптарлық жайт.

Диссертация жұмысының үшінші тарауында қазіргі кино тілінің прагматикасы қарастырылып, кейіпкерлер тіліндегі сөз қолдану ерекшелігі вербальды және бейвербальды амалдар арқылы жүзеге асырылатыны талданып, «Кейкі мерген», «Сарай сыры», «Келінжан» туындыларының тіліне кешенді сараптама жасалады. Кино тілінің дискурстық ерекшелігі мен прагматикалық болмысына сан алуан психологиялық ахуалды интерпретациялап бейнелеуге талпыныс жасайды.

Жалпы Ж.А.Сәрсенбайдың докторлық жұмысының нәтижелері салмақты көзқарастар мен тұжырымдарға ие. Жұмыста қолданыс тапқан ғылыми әдебиеттер мен дереккөздерінің сан алуандылығы мен орынды пайдаланулары байқалады. Кіріспе бөліміндегі жұмыстың мақсаты мен міндеттері және тұжырымдарының негізгі бөліммен байланысқан. Яғни, алға қойылған міндеттері орындалып, өз мақсатына жете білді деп есептеймін. Сондай-ақ, докторанттың өзіндік ой-пікірлері мен көзқарастары айшықты орын тапқан. Диссертацияны жазу барысында жариялаған мақалалары жұмыстың ішкі тараушаларында кең қарастырылды. Зерттеу барысында

диссертант зерттеу пәніне сәйкес мәселелерді қарастырды. Ізденуші Ж.А.Сәрсенбай өз бетімен зерттеу жұмысын толық игеріп, қызығушылықпен зерттеу жүргізді.

Докторант жұмысында отандық ғалымдар мен шетелдік соның ішінде түрік зерттеушілердің еңбектерін пайдалана отырып өз зерттеу жұмысын дәйектей алған. Зерттеу жұмысының бөлімдері арасындағы логикалық байланыс сақталған. Ж.А. Сәрсенбайдың тілі жатық, стильдік, орфографиялық қателер кездеспейді, ғылыми стилі қалыптасқан.

Диссертациядан алынған нәтижелері логикалық бірлікте, тараулар мен тараушалар тікелей тақырыпқа сай, бір-бірімен тығыз байланыста. Зерттеу жұмысының құрлымы мен мазмұны, нәтижелері мен қорытындылары өзара сабақтастықта, алған қойған мақсатын нақты шешуге бағытталған еңбек деп бағалауға болады.

Жалпы алғанда докторант Ж.А.Сәрсенбайдың ғылыми докторлық диссертациясы қазіргі коммуникациядағы норма мен узус мәселелерін зерттеуде тың және кешенді зерттеуге жататындықтан, жұмыстың өзектілігінің мәні зор деп санаймын. Сондықтан ізденуші Ж.А. Сәрсенбайдың «8D02307 – Қазақ филологиясы» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация жұмысын толық аяқталған зерттеу жұмысы деп бағалаймын.

**Отандық ғылыми кеңесші
ф.ғ.д., профессор**

А.Б. Салқынбай